

AZ 1800-IKI NEMESI FÖLKELÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

Horváth Mihály, Wertheimer Ede és Marczali Henrik csak röviden szóltak az 1800-iki fölkelésről. Gömöri Gusztáv a *Hadtörténelmi Közlemények* 1888-iki évfolyamában bőven ismertette a fölkelés történetét. Elmondotta, hogy a főparancsnok József nádor volt, úgy mint 1797-ben, hogy kerületi parancsnokok a Dunán innen báró Benyovszky, Dunántúl hg. Esterházy Miklós, majd Ott altábornagy; Tiszán innen Mészáros János altábornagy, Tiszántúl báró Splényi Gábor voltak. A nádor mellé Magyarországon báró Alvinczy tábornagy, Erdélyben gróf Mitrovsky József tábornagy, Horvátországban gróf Erdődy János mellé Jellasich vezérőrnagy voltak beosztva. A nádor október 20-ikáig a vármegyék és városok közt vagy 21 ezer puskát és pisztolyt osztott szét. A nemesi fölkelés eredetileg 30—45 ezer gyalogosra és 15,000 lovasra volt tervezve, de csak 37,378 főből állott; a horvát-szlavon fölkelés teljesebb volt: 3763 főnyi, a mi körülbelül megfelelt a tervbe vett számnak. Erdélyben is terveztek fölkelést, de ez abban maradt. A szép számú fölkelő sereg nem jutott a harczterre. Decemberben az egész sereget összevonták a Lajta mellé, a király egy szemle után Sopronyban december 14-én kiadott napiparancsban megdicsérte a felkelőket. 1801 januárjában átvezették a sereget a határon Bécs-Ujhely tájékára; a lunevillei béke (február 9.) után nem bocsátották el, hanem 1801 április havában Fischamend mellett gyakorlatokat tartottak a fölkelők, innen újabb szemle után haza bocsátották őket.

Gömöri után Hermann Győző irt e felkelésről; *Temesvármegye négy utolsó felkelése, Temesvártt 1911.* című doctori dissertatiójában. Ebből tudjuk, hogy a lunevillei béke napján az

insurgens sereg már nem volt együtt teljes létszámban, a temesi lovas insurgensek már február 9-én Török-Becsén voltak. Azonban a nagyobb rész folytatta a gyakorlatokat. A király 1801 április 15-én bocsátotta el a felkelőket a szemle után. A nádor április 14-iki parancsában búcsuzott el a seregtől német levélben. «Kedves emlékem marad az, hogy e sereg fővezére voltam — így szólt — őszinte kívánságaim kísérik haza a csapatokat és ha valaha tehetek valamit érdekükben, mindig készen találnak erre.» Úgy látszik, a kerületi parancsnokok is külön levélben búcsuztak el. Hermann közlése szerint gróf Gyulai Albert, báró Splényi utódja, Sopronyból április 24-én kelt magyar levélben értesíti Temesmegyét az eloszlatastról. «A háborúnak vége — úgy mond a levél — a nélkül, hogy a fölkelők vére ontatott volna:» «Megtartatott az ő betses életük» — írja szóról szóra. «Nagyobb örömet szül ez minden igaz hazafinak szivében, mintha bármely nagy győzedelmeknek fényes koszorúival is térnének meg.» Ez nem katonás beszéd.

Gróf Gyulai szerencsétlen stilusgyakorlata azonban aligha jellemzi a fölkelés nemesség hangulatát.

Gömöri és Hermann adatait kiegészíthetjük a bécsi állami levéltár egyes actái nyomán.

A magyar kancellária 1800 október 10-én ő felségének jelentést tett a nemesi fölkelés ügyében. Ekkor már 14 vármegye fölterjesztéseiről és felkelő seregeinek számáról szólhatott. Mind a 14 vármegye — így szól a kancellária jelentése — elismeri a felségtől egybehívott nemesi fölkelés sürgős szükségét és ünnepélyesen biztosítja a kormányt buzgalmáról, pontos és gyors készségéről ő felsége akaratának teljesítésében; hűségüket és ragaszkodásukat ő felsége és a haza iránt nem mulasztják el kiemelni, de némelyek ez alkalommal különböző óhaj-tással és kérelemmel járulnak a felség elé. *Barsmegye* (184 lovas és 552 gyalog) reményli, hogy a veszély elmúltával, ha már nincs szükség az insurrectióra, rögtön feloszlatták azt.

Komárommegye (184 lovas és 344 gyalog) közjogi sérelmet fejtegetett. Hangoztatta, hogy nem tartották meg a törvényes eljárást e fölkelés egybehívásakor, valamint 1797-ben sem törődtek vele. A megye azt kívánja, hogy nagy veszély esetén,

ha hosszú ideig lesz szüksége a királynak az insurrectióra, a törvény értelmében országgyűlést kell összehívni.¹

Unyvármegye (40 lovas és 160 gyalog) azon panaszkodott, hogy az érczpenz szükében van. A lakosok csak bankóval rendelkeznek, melynek értéke hanyatlik s még a kamarai pénztárak sem fogadják el azt a névérték szerint.

Győr vármegye (146 lovas, 320 gyalog) arra kérte a kormányt, hogy az insurrectió tisztjei a feloszlatás után elért rangjukkal átléphessenek a rendes katonasághoz.²

Turóc vármegye 1797-ben 85 lovas állított, most azonban a lovak hiánya miatt egyetlen lovas insurgenset sem szerelt fel, hanem csak 170 főnyi gyalogságot. A megye kéri a kormányt, hogy az érczpenz hiánya miatt utalja a körmöczi pénzverő hivatalt a bankóczédulák beváltására. Máskülönben kéri a kormányt, hogy oly békét kössön, mely az uralkodóház méltóságának megfelel és az örökös tartományok fenmaradását és nyugalalmát biztosítja.

Zalamegye (386 lovas, 736 gyalog) arra kéri a kormányt, hogy az ő lovas insurgenseit karddal és pisztolylyal szerelje fel a szertárakból az érték kifizetése ellenében. Igéri, hogy nagyobb veszély esetén még nagyobb számban fog felkelni a trón védelmére és oly végből, hogy «e vészes háborúnak halállal vagy győzelemmel véget vethessen.»

Somo gy megye (160 lovas, 960 gyalog) kijelenti, hogy a terület védelméért még más szükséges intézkedésre is hajlandó. Ajánlja insurgens tisztjeit a csapatok elbocsátása után ő felsége kegyébe.

Pestmegye (320 lovas, 1200 gyalog) arra kéri a kormányt, hogy azokat az insurgenseket, a kik a háborúban kitűnnek, nemességgel, jószágadománnyal vagy rendjellel jutalmazza. Kegyeskedjék a kormány az elesett insurgensek özvegyeiről és árváiról is gondoskodni az 1222. X. tvcz. értelmében. (A tvcz.

¹ Téved abban Gömöri, hogy az 1800-iki fölkelést már korábban megajánlották a rendek.

² Hermann értekezéséből is tudjuk, hogy ez megadatott. Magasabb ranggal léphettek át.

így hangzik: Si quis jobagio habens honorem, in exercitu fuerit mortuus, ejus filius vel frater congruo honore sit donandus. Et si serviens eodem modo fuerit mortuus, ejus filius sicut Regi videbitur, donetur).

Nyitra vármegye (377 lovas, 2221 gyalog) szerint a felségnek az a kívánsága, hogy az insurrectio *nagyobb része gyalog keljen fel*, ellenkezik az ország törvényeivel és különösen az 1741. 22. és 63. czikkelyekkel; a nyitraiak mégis hódolattal vannak ő felsége iránt és tekintettel a mostani sürgős és veszedelmes állapotra, jelentékeny számú gyalogost állítottak ki, de reménylik, hogy az ő mostani készségüknek nem lesz káros következése az országos törvényekre nézve. Kéri a vármegye a királyt, hogy bocsássa haza a csapatokat rögtön az insurrectio eloszlása után.¹

A kancellária jelentésében nincs szó arról, hogy Pozsony, Mosony, Veszprém, Bács, Bihar és Esztergom vármegyék minő kérelmekkel együtt terjesztették fel a felajánlott csapatok számát. Pozsony 356 lovas és 1000 gyalogost, Mosony 105 lovas és 210 gyalogost, Veszprém 184 lovas és 516 gyalogost, Bács 368 lovas és 1032 gyalogost, Bihar 366 lovas és 1332 gyalogost, Esztergom 82 lovas és 164 gyalogost ajánlottak fel.

A kancellária a sérelmekre nézve a következőket jegyzi meg: Mivel a megyék, melyek a fölkelésre vonatkozó törvényekre hivatkoznak és köztük különösen Nyitra, nagyszámú insurgensek ajánlásával tüntették ki magukat, észrevételeiken nem kellene fennakadnia az udvarnak.

Az érczpenz ritkaságára és a bankó csekély értékére nézve a kancellária már tárgyalt a pénzügyi főhatósággal.

Zalamegye és azok a vármegyék, melyek lovasságuk felszerelését kérték a cs. k. szertárakból, az udvari haditanácssal egyértelemben már megkapták a szükséges utasítást.

A mit Győr-, Somogy- és Pestmegye az insurrectió tisztjei

¹ Az 1741. 63. tvcz. valóban csak lovas fölkelést említ, a gyalogságot az állandó hadsereghez szavazza meg. A XXII. tvcz.-ben nincs szó lovas vagy gyalog felkelésről, hanem arról van szó, hogy az insurrectio országgyűlési megajánlását csak a végső szükség esetén szabad kikerülni. Úgy látszik ez fáj Nyitra megyének, valamint más megyéknek is.

számára kérnek, azt már a nádornak jegyzéke alapján ő felsége rendelete elintézte. A kancellária az özvegyek és árvák ellátására vonatkozó kérelmet ajánlja ő felsége kegyeibe.

Az államtanács tagjai többnyire helyeslik a kancellária indítványait. Grohmann megjegyzi az ungvári panaszra nézve, hogy a pénzügyi hatóság intézkedjék a kamarai pénztárak ellen, melyek a bankók értékét csorbitják, végül a király az államtanács indítványa szerint leküldötte az egész jelentést a nádornak véleményadás végett.

1800 október 31-én a magyar kancellária Borsod-, Máramaros-, Csongrád-, Szatmár-, Liptó- és Kőrösmegyék ajánlatairól is beadja jelentését. E vármegyék felterjesztéseiről a kancellária általában véve megjegyzi, hogy szintén panaszkodtak az országgyűlési ajánlás mellőzése miatt. A kancellária most is azt mondja, hogy ezen túlteheti magát a kormány, mert a legfelsőbb cél el van érve a megyék áldozatkészsége által. A legfontosabb sérelem ilyformán elintéztetvén, a kancellária felsorolja az egyes megyék kívánságait. Csongrád a gyalog és lovas fölkelés rögtöni elbocsátását kéri a hadjárat befejezése után. A kancellária ezt megengedhetőnek véli, csak azokat kívánja tartóztatni, a kik önkénytelenül jelentkeznek a további szolgálatra. Szatmár nemesseget, jószágot és rendjelt kér az insurrectio érdemes tagjai számára. Ezt természetesnek véli a kancellária, mert ez iránt már ígéretet is tett a felség, midőn a felkelést összehívta. Liptó-megye az érczpenz hiányáról és a bankóczédulák felváltásának nehézségeiről panaszkodott. A bécsi pénzügyi kormány ezért egy bizonyos mennyiségű réz- és ezüstpenzt és kis bankóczédulát küldött Magyarországra és megígérte, hogy folytatja a küldeményt. A kőrösi főispán azt kéri, hogy ne csak gyalogságának, hanem 205 főnyi lovas fölkelőinek élelmezéséről is a kincstár gondoskodjék. Ez iránt a felség már kedvezően intézkedett; a kancellária ezt annál inkább helyesli, mert Kőrösmegye azokhoz a megyékhez tartozik, melyek kitüntették magukat. Noha csekély a lakossága, 947 főnyi fölkelő csapatot ajánlott fel. Ezért a kancellária a vármegyének és Széchen főispánnak, kinek a siker leginkább köszönhető, királyi elismerést indítványoz.

Az államtanács ezt a jelentést is tárgyalta. Izdenczy a

következő jegyzettel kísérte a kancellária véleményét: «Salus Rei publicæ suprema lex esto, necessitas non novit legem; a mostani insurrectio csak folytatása az előbbinek, melyet csak ideiglenesen oszlattak el. Ezért tehát bajos megérteni, hogy miért kívánják a megyék az országgyűlést?»

Ezt a jelentést is leküldötte a király a nádornak véleményadás végett.

A megyék felterjesztéseiben fölemlített közjogi sérelem nem volt oly csekélység, mint a minőnek Izdenczy szerette volna feltüntetni. Valamelyik Bezeredy egy megyei gyűlésen azt vitatta, hogy országgyűlésen kívül a nemesi fölkelés meg nem ajánlható. A kormány rossz néven vette ezt a kijelentést, az államtanács egyik tagja hajlandó volt részben Bezeredy felszólalásának is tulajdonítani a somogymegyei véres zavarokat.

Mert tudnunk kell, hogy az 1800-iki nemesi fölkelés mégis csak ontott vért, noha nem a csatatéren.

Gróf Széchenyi Ferencz somogyi főispán november 13-iki jelentése szerint, a somogyi gyalogfölkélok felgyújtottak néhány falut, néhány tisztviselőt megsebesítettek, sőt meg is öltek. Az államtanács erélyes rendszabályokat követelt. Rottenhan államtanácsos kijelentette, hogy ezek a botrányos jelenetek aligha lesznek az utolsók. Ezek is bizonyítják, hogy az insurrectio, melyet kellő számú al- és főtisztek nem vezetnek, nem tekinthető igazi katonai szervezetnek. Annak a célznak, amelyre használni akarják, hogy mint tartaléksereg szolgáljon az ellenséggel szemben, nem igen felel meg. A katonai körök úgy látszik osztoztak e nézetben és a fölkelést inkább csak tüntetés céljából hívták össze.

A nádor a somogyi rendbontók ellen megindította a törvényes eljárást.

A somogyi kihágás elszigetelt jelenség volt. A közjogi sérelmet az ország átérezte ugyan, de fegyverrel megtorolni nem kívánta. Sőt az országnak legkülönbözőbb osztályai kedvében akartak járni az udvarnak.

A nemesi fölkelésen kívül az ujonczozás is el volt rendelve 1800-ra. Az udvari haditanács meghagyta a sorozó tiszteknek, hogy ne nézzenek a testi mértékre, hanem a szívósságot vegyék

tekintetbe. Az 1800 január 11-én kelt királyi leirat 26,000 emberben állapítja meg a sorozandó ujonczok számát Magyarországon. Ez a rendelet egyszersemind önkénytes adományokra is szólítja fel a lakosságot, még az indigenákat is.

Az ujonczozás sikere igen gyors volt. Már április végéig 16,697 ember volt besorozva, a kancellária örömmel jelentette, hogy Zala és Baranya vármegyék tekintélyes fölösleget szolgáltatottak. Szeptember végén már 23,476 ember volt besorozva, a hátralék ekkor tehát csak 2524 emberből állott. Egyes vármegyék jelentékeny többletet adtak. A jászok, kúnok és hajduk, kik összesen csak 537 ember kiállítására voltak kötelezve, egy egész huszárezredet állítottak ki 6 századdal.

Az önkénytes adományok is szépen gyarapodtak. Esztergom megyében a felajánlott élelem és takarmány mennyisége jelentékeny volt. Temesmegyében egy *Georgievich Bazilius* nevű görög nem egyesült plébános 16 ujonczot állított ki, adott nekik foglalat és ruházatra is pénzt, sőt kötelezte magát, hogy ha rokkantak lesznek, maga fogja ellátni őket és nem hagyja az ellátást a rokkant alap terhére. Mivel már más alkalommal is kiállított 10 embert, a királytól arany emlékrmet kapott. Két szlavóniai alattvaló is kiállított két ujonczot egyenként 60 forint foglalat és ruhapénzzel látván el őket, a miért királyi köszönetben részesültek. Georgievich 1800 áprilisában úgy buzgólkodott, hogy mások is kiállítottak ösztönzésére 25 ujonczot. Gabrieli, gyöngyösi városi physikus 6 huszárt küldött a császári huszár ezredhez 24 forintnyi havi zsolddal és kenyérelletéssel, a miért aranyérmét kapott, tekintetbe véve már különben is tanusított jóviseletét és köteleességtudását. Tarródy helytartó-tanácsos 100 mérő árpát és ugyanannyi búzát szolgáltatott a hadseregnek, a miért királyi elismerésben részesült. 1800 augusztus 25-ikéig az önkénytes adományok ezüstben és aranyban 56,698 frt 46 kr.-ra emelkedtek. Ez összegből adomány volt 18,341 frt 40 kr., kölcsön 38357 frt 6 kr.

Már gyülekezett a nemesi fölkelés, midőn *Ostoics János*, tekintélyes ujvidéki polgár, két lovas insurgenst szerelt fel s még kettőnek kiállítására is vállalkozott. A király elismerését fejezte ki neki. Bárány-Szeniczey Pál, tolnamegyei prédikátor, egyik

fiát a tolnamegyei insurgensekhez állította saját költségén, másik fiát a Kinski-ezredbe soroztatta, harmadik fiát is hűsége kimutatása végett katonai szolgálatra ajánlotta fel bármely ezredhez. A helytartótanács ezért külön decretumba foglalt királyi elismerést indítványozott a tolnamegyei papnak. Novemberben egy zágrábi kalapos ötven forintot adott hadiköltségre. Királyi elismerést kapott.

Összefoglalva ez adatokat, úgy látjuk, hogy a nemesség, noha elégtelen volt a törvények mellőzése s az atyáskodó absolutismus miatt, mégis készséggel szolgált a királynak nemcsak mint insurgents. A pénzbeli adományok jó része is a nemesek köréből került ki, de a polgárok sem maradtak mögöttük készségeik, hűségük kimutatásában. Érdekes jelenség az, hogy az áldozatra kész s név szerint ismert alattvalók közt egy magyar evangélikus lelkészt, egy görög keleti plébánost, egy városi főorvost, egy helytartótanácsost, egy városi előkelő polgárt és egy iparost találunk. A középosztály úgy látszik, a hódító forradalmi eszmék ellen csak úgy átérezte a küzdelem szükségét, mint a nemesség.

Még egy magyarországi felekezetről kell megemlékeznünk. A magyarországi zsidóság az iránt folyamodott a nádorhoz, hogy mentse fel a katonáskodás terhe alól és váltságul 20,000 forintot ajánlott fel. A nádor pártolta a kérést a zsidók harcziatlansága miatt. Csak a szekeresek közt volnának használhatók és ott sem sokan, fogadjuk el tehát pénzüket — mondotta a nádor. Az államtanácsban Izdenczy a nádor mellett szavazott azzal az indokolással, hogy a zsidók úgylis évenként 80,000 frt türelmi adót fizetnek. Eger tanácsos azonban kifejtette, hogy az állam védelme állampolgári kötelesség, a zsidó is védköteles, a míg az állam védi és pártolja, a zsidók a német örökös tartományokban is fizetnek türelmi adót, a 20,000 frt nem sokat számít. A keresztyének közt is vannak félnék emberek, nekik sem vidám színházi mulatság a csatatér.

A conferentia többsége s így a király is Eger véleményét fogadta el.¹

ANGYAL DÁVID.

¹ A bécsi udvari és állami levéltár Staatsrat actái nyomán. 1800. év, 3743., 409., 732., 871., 978., 2092., 2884., 3776 3353., 3568., 3615., 3782., 3822., 4009. sz. iratok.